

Gabriel Janer Manila
 Universitat de les Illes Balears

Cultura tradicional i discapacitat*

Per entendre la percepció social de les discapacitats —físiques, psíquiques i sensorials— en la societat tradicional (en el cas de Mallorca, la societat rural preturística), podem acudir a fonts d'índole ben diversa. Des del testimoni oral a les rondalles, del cançoner popular als llibres propagandístics dels prodigis que es produïren per intercessió d'una imatge religiosa, als coverbos, als relats de costums i al teatre: l'antic teatre burlesc, els entremesos satírics i els sainets decimonònics. Es tracta sovint de materials populars, la difusió dels quals es produïa a les tertúlies casolanes, a les tavernes, a les festes familiars, als mercats, sota el porticat d'una església i a la plaça pública. Sovint, però no sempre, aquesta cultura d'arrel popular se servia d'una poètica que la identifica: la representació burlesca. S'hi parla del món —de la terra i del cel— tot fent servir la comicitat grotesca. Es tracta, ben segur, d'una percepció car-

(*) Text de la conferència pronunciada dins el cicle "Parlem de discapacitats" dirigit pel prof. Dr. Joan Jordi Muntaner, dia 7 de febrer de 2001 a la seu de la Fundació "la Caixa" de Palma.

navalesca de la vida. «Les coses més terribles i dramàtiques — vaig escriure en una altra avinentesa— adquireixen, en associar-se a la cultura còmica popular, un aire extravagant. Tot és sobreabundant en les imatges comico-grotesques. Llavors, allò que fa referència a la vida corporal i material adquireix tot el protagonisme: la violació de les proporcions naturals per mitjà de la hipèrbole, la caricatura, la rialla com una necessitat del cor humà. Una rialla fresca que s'estén per tot el cos de l'home. La comicitat grotesca elabora un sistema d'imatges còmiques basades en el principi material i corpori de la vida: l'exageració, la hiperbolització, l'excés. Exageració de quelcom considerat negatiu. Però l'exageració no solament d'allò que no hauria d'existir, sinó també d'allò que fa referència als plaers corporals, a la vida.»¹

Tot és sobreabundant en les imatges grotesques. I hi trobam sempre la violació de les proporcions i la caricatura. També la burla de les pròpies mancances, de les discapacitats. Us en posaré alguns exemples. Fixau-vos en la tirallonga de discapacitats monosil·làbiques, físiques i sensorials, que s'acumulen sobre una mateixa persona en aquests versos humorístics de la poetessa Manuela de los Herreros: «Som veí, som lleig, / som coix, som nan, / som sort, som prim, / som fluix, som va; / i enmig d'es front, / de part a part, / hi tenc un trenc / de més d'un quart. / Tenc uis de moix, / tenc dents de ca, / es front d'un dit, / es nas d'un pam, / es coll molt curt, / es jep molt alt, / es pas de bou, / sa veu de gall. / Un fic molt gros / su baix des nas. / I tots es dits / de peus i mans / plens d'ulls de poll, / de fics i calls. / Tenc grans, tenc golls, / tenc bonys, tenc barts, / tenc cucs, tenc tos. / Tenc curt un braç.»²

Heus aquí un altre text, aquest cop de Nadal Batle, que podem encabir en el registre grotesc. Ens hi dóna relació d'una llista de taumaturgs —jo diria gent rara— que havia tingut l'oportunitat de conèixer o d'haver notícia a Felanitx: «Em contava la meva padrina materna que en Generer, un veïnat seu, anava a cercar foc a casa seva i se l'enduia en forma de calius dins l'embosta de les mans. Hi havia en Tòfol Pífol, un gató amb una força cranial formidable, que esbucava mitjanades en envestir com un mardà. I en Vicenç Pobre, un home que caminava emparalat i s'agafava a les bigues amb les mans de tal manera que era capaç de travessar un celler penjat del sostre amb l'únic suport de les seves falanges que garfien la fusta. També era capaç de pujar del fons d'un cup fins dalt fent servir només els colzes, que feia fregar contra un cantó. Més pràctica i extraordinària era la capacitat innata que posseïa per trencar ametles: les posava entre la boina i la closca i ensivellava una caparrotada a la paret que feia esmicolar les clovelles.»³ Però en aquests casos, més que de discapacitats, hauriem de parlar de superdotats. I encara un altre exemple. Es tracta d'una glosa suposadament posada en boca d'un enamorat: «Jo encara no ho he dit tot; / més de la mitat deixava: / s'al·lota que festejava, / sempre duia que penjava / més d'un pam i mig de moc; / perquè no li caigués tot, / amb ses barres l'aguantava, / i sa mare que parava / un ribell i l'omplí tot.»⁴

Però també en la cultura tradicional, tanmateix, «de totes les meravelles la més gran és l'home», i, naturalment, la dona. Aquesta era la conclusió a què arribaven fra Anselm i l'ase ronyós a la *Disputa de l'ase* de fra Anselm Turmeda: «L'ase respon: ...molt reverent mestre, no po-

dent ni volent resistir ni contrastar contra la veritat, jo us concedo que els fills d'Adam són de major noblesa i dignitat que nosaltres, animals...»⁵ I a les rondalles trobarem la mateixa conclusió: l'home és superior als animals. Per a Turmeda, perquè Déu el féu a la seva imatge; per a mossèn Alcover, perquè té al cap una cosa que es diu suc de cervell: La lleona diu al lleonet, tot explicant-li què són els homes: «Una mica de cosa que camina dalt dues cames, que com que es vent se n'ho haja de dur; però té es carabassot ple d'una cosa que es diu suc de cervell, que el fa esser superior, però d'un bon tros, a tots ets altres animals.»⁶ Però «el suc de cervell» està mal repartit. Vegem una rondalla, extremadament misògina i masculista, en què s'explica la causa d'aquest mal repartiment i, naturalment, d'algunes discapacitats psíquiques:

«Com el Bon Jesús criava el món, que feia ets homos, s'hi acostava Sant Pere i li diu:

—Mon Mestre, si voleu que vos ait, digau-ho.

—No hu 'guesses dit, respon el Bon Jesús. Vetaquí sa caldera des cervell: posa-los-ne una cuiurada per hom dins es carabassot.

Era una calderassa disforja, plena al raset de suc de cervell, nou flamant.

Sant Pere agafa sa cuiera, i tot d'una que el Bon Jesús acaba de forjar un homo, zas! ell ja li encistava sa cuiurada de suc de cervell dins sa closca, i tot d'una aquell ja era partit a pensar, pensa qui pensa.

Ja ho crec, amb so suc de cervell nou de trinca!

I el Bon Jesús, hala a forjar homos!, i Sant Pere, zas!, una bona cuiurada dins sa closca de cada un.

La primeria li donava amb sa cuiera ben plena; i ja ho crec que es suc de cervell començà a fer-se avall.

—Què farem, Pere? diu el Bon Jesús. Que te curtejarà? Te convidria companejar-lo una mica.

Sant Pere pegà ses cuierades més petites, i encara venien homos i més homos que demanaven sa cuieradeta dins sa closca per poder filar.

—Sobre tot, —diu Sant Pere, veent allò— serà precis companejar-ho més encara, si n'hi ha d'haver per tots.

I aquí l'home ho posa a mitja cuierada per cap.

A la fi s'acabaren ets homos.

Sant Pere va fer un alè ben llarg.

Però llavò vengueren ses dones.

Se posa el Bon Jesús a forjar-ne, i, cap a Sant Pere! que s'exclama:

—I ara?, què és això?

—Què ha d'esser? —diu el Bon Jesús: ses dones, que també les has d'encistar sa cuierada de suc de cervell dins sa closca, que també se n'han de servir per fer ses coses a sen endret.

—No ho sé, mon Mestre, que mos farem! —diu Sant Pere—. Ell dins sa caldera ja només hi ha solam, casi casi.

—Vaja, vaja! diu el Bon Jesús, a veure si espedeixes, i si en sortim!

—No res, diu Sant Pere, no hi haurà altre remei que afegir-hi un raig d'aigo.

N'hi aboca una partida de gerres, i ho remena ben remenat.

Una mica claret li sortí, però així mateix anà.

I ja és partit a buidar cuierades de suc de cervell dins es carabassot de ses dones.

Tantes se n'hi presentaren, que fonc a força de companejar-lo, que li bastà per totes.

I d'aquí ve que hi ha homos molt afavorits de suc de cervell i altres que no ho són tant, i que ses dones, si bé en tenen, de suc de cervell, else resulta claret claret.»⁷

Llavors, per nomenar la mancança de suc de cervell —per nomenar les diverses discapacitats psíquiques—, el llenguatge popular, sempre tan afectat de la metàfora, utilitza termes i expressions extrets de la quotidianitat. Vegem-ne alguns: «betzol»; «curt»: «Això eren tres germans, tan curts de tei que fins i tot no tenien tranc de dir cap paraula»;⁸ «boig»: es diu del que ha perdut totalment la raó o que la té greument pertorbada. Un exemple el trobarem al poema de 'Na Ruixamantells» de Miquel Costa i Llobera: «Passant gemegosa com fa la gavina / que volta riberes i torna a voltar, / anava la boja del Camp de Marina / vorera de mar».⁹ També en trobam al refranyer: «No hi ha cap boig que apedrec la seva teulada.» També es diu per indicar la discapacitat intel·lectual més o menys forta: «Aquest és un aturat», per mancat de coratge i d'enteniment pràctic. «És un curt», per escàs, insuficient. Al País Valencià diuen: 'Eixe home és curt com de la mà al colze.» I 'curt de gambals⁸, també per curt d'enteniment. Pot dir-se que un home és «un bàmbol» i que una dona és «una bamba». Les «bambades» són els fets i miracles de les dones bambes. Aquest home és «un babau»; és «un ruc»; «un cap de fava» o «un favota»; també, és «un bajoca»: «Això era una mare que tenia un fii, bajoca de tot, que havia nom Pere. Ja havia doblegat es trenta, i no era estat capaç mai d'escometre cap al·lota»;¹⁰ «un carabassot» o «un carabassenc»; «un terròs»; «un aubercoc»... També es diu: «ha

tornat biduí» i «té el cervell clos». Es diu sovint: «a aquest al·lot li falta una bona aigua», o «li falta s'aigo des 'bril», o «s'aigo des granar». Li falta «una saó» o «una brusca». Es diu que «li falta una brusca» d'aquell que no hi és tot, que li manca l'enteniment i és en aquest sentit que parlam de «l'aigua des 'bril» per determinar que potser aquesta aigua, tan profitosa per als sembrats i els arbres, serà igualment beneficiosa per a la intel·ligència. L'aigua de l'abril és una aigua que té la virtut d'augmentar el coneixement de les persones, emperò no dels animals. Per molt que una somera o una gallina es remullin el cap quan cau la pluja fina del mes d'abril, sempre seran allò que són. Contràriament, la venturosa pluja d'abril és capaç, només per la força del poder contingut en l'enigmàtica frescor de l'aigua, de despertar la ment i obrir-la a l'agudesia i a la reflexió. I aquesta qualitat —la possibilitat de l'home de fer créixer l'ingeni sota la brusca, l'educabilitat, és segurament allò que ens defineix com a éssers humans i allò que ens diferencia de les bèsties. Crec que, a vegades, dissortadament, encara no basta, la pluja d'abril, i el pobre seny es queda tan aigualit com sempre, perquè no és fàcil de vèncer la totxesa. Us contaré una anècdota —m'agrada més parlar de les particularitats, abans d'escometre la necessària generalització—: Quan jo era al·lot, prop de ca nostra hi habitava una jove que no hi era tota. Es podia dir amb propietat que li mancava una brusca, la brusca venturosa del mes d'abril. Els veïns l'encoratjaven a remullar-se el cap sota la pluja, el dia que plovia. Però plovia poc, durant el mes d'abril, massa poc, i aquella jove continuava tan xembla com sempre. Record que el meu pare afirmava: «No basta l'aigua fina, no serveix una brusca».

Fotografia: Sabine Weiss

ca, potser si es remullàs el cap davall la canal, el dia que raja...» Les canals, emperò, quasi mai no rajaven durant aquell mes en què l'aigua prodigiosa hauria pogut despertar la substància grisa continguda en la mica de cervell de la meva veïna.

Probablement, el paradigma de la manca d'intel·ligència el trobam a la rondalla «Els al·lots de Son Porc». Alcover ens hi diu: «A Son Porc, possessió de Manacor, de sa banda d'Artà, molt abans de s'any de sa neu, hi havia un parei d'al·lots tan salvatges, que fins i tot els cans no les podien agafar. S'eren fets dins sa garriga, i no sabien ni coneixien més món que Son Porc.»¹¹ Hi haurem d'observar que, justament, aquells al·lots eren tan salvatges, tan «fets amb sa destral», dirà Alcover, perquè no s'havien mogut mai de Son Porc. Res de Rousseau, ni res de la visió idíl·lica de la naturalesa. Els al·lots de Son Porc, si haguessin

viscut en contacte amb la civilització humana i la cultura, no serien tan estrafets.

Un tema de remarcable interès, sobretot per la seva actualitat, i que trobam tractat a les rondalles és el de l'anomenada anorèxia: un greu trastorn psicològic que produeix el rebuig voluntari del menjar. Afecta sobretot les dones joves i una de les causes que la desencadenen en el nostre temps és la pressió social que existeix entorn del cos perfecte a través de la publicitat, de la moda i dels règims i dietes per aprimar-se. És evident que aquell o aquella que la pateix perd les rialles, perquè el desanament provoca tristor i malsofridura. L'actual epidèmia d'anorèxia es basa en una percepció patològica negativa del propi cos, i en aquesta situació la sexualitat és rebutjada per manca d'inversió erògena. Es tracta d'una preocupació morbosa i obsessiva respecte de l'aparença corporal, a la qual resul-

ten especialment vulnerables els adolescents en la seva etapa de transformació física. Aquell que la pateix està persuadit de la seva lletjor i de tenir un cos anormal i deforme, i aquesta percepció negativa obstaculitza la seva vida normal i les seves relacions socials i afectives.¹² A vegades, i així ho apunten alguns textos, la causa principal d'aquesta discapacitat és l'infortuni que pateix una al·lota en veure que no pot dur endavant els seus projectes o les seves inquietuds amoroses. Una d'aquestes rondalles, coneguda arreu d'Europa en versions diverses, explica la història d'una princesa que no podia riure. Aquest conte, el tema del qual és la impossibilitat de riure de la princesa, correspon al tipus 559 de l'índex d'Aarne-Andreev, i una de les versions més conegudes és la del folklorista rus A. N. Afanasiev publicada amb el títol *Nesmejana*, 'la que no riu'. El conte relata la història d'una

princesa que no riu, però ningú no en coneix la causa. El seu pare la promet a aquell que serà capaç de fer-la riure, i això s'aconsegueix, finalment, de diverses maneres, que poden agrupar-se en tres variants: el protagonista cau en un fangar i s'embruta, llavors alguns animals que li estan agraïts l'ajuden a netejar-se, i això provoca les rialles de la princesa; una altra variant diu que el protagonista posseeix un ànec d'or, al qual s'aferra tothom que el toca. L'espectacle de la gent que acudeix a tocar-lo fa riure la princesa. A la tercera variant, el protagonista té una flauta màgica i, en fer-la sonar, fa ballar tres porcs sota la finestra de la princesa. Hem de subratllar el caràcter fàl·lic de l'ànec d'or, de l'ocellet verd i de la flauta, que apareixerà en una altra versió recollida a Mallorca. Una cançó antiga recollida a Algaida, diu: «Jo tenc un fobiolet / que té forat i no sona, / i en sentir olor de dona / s'empina i s'aixeca dret.»¹³ La princesa riu i es casa, finalment, amb aquell que havia aconseguit provocar la seva rialla. Bé sabeu que quan es parla del sexe tothom riu.

Nesmejana reflecteix el poder màgic del riure que estimula la vida i la subratlla contra la mort. No riuen, els morts. La permanència al regne dels morts està acompanyada de la prohibició de riure; però aquesta prohibició pot ésser transgredida. En l'obra de l'escriptor hel·lenístic Lucià de Samòsata, apareix la idea que a la vida del més enllà tot serà riure. Llavors, el regne dels morts és la terra de l'absoluta llibertat de pensament i de paraula. Aquest tema ha estat reprès modernament per Françoise Sagan en una novel·la sobre la vida de l'actriu francesa Sarah Bernhardt: *Le rire incassable*. Mitjançant una simulació epistolar provoca, molt més que no evoca, un interrogatori a la

vella actriu del teatre francès, la qual li respon des de la tomba, lliure de traves i de prejudicis. Res no hi ha que trenqui la seva rialla atrevida, perquè al regne en què habita no es fan servir les convencions de la societat d'aquesta altra banda de la vida. V. Propp ja apunta una possible interpretació sexual: la princesa no riu i és necessari que algú la faci riure.

A l'*Aplec de rondalles mallorquines* de mossèn Antoni M. Alcover¹⁴ trobam una versió del conte d'aquella princesa que no podia riure: «La princesa bella». No podia riure i estava trista, gairebé anorèctica, fins al punt d'haver de fer llit, perquè un ocell verd li havia pres la pinta, la veta per subjectar-se la cabellera i un cabell. No volia menjar i res no l'aconhortava. El pare, aclaparat per la malaltia de la princesa, prometé que el que la faria riure, si era fadrí, es casaria amb ella.¹⁵ Ens diu Alcover: «...es seu coret s'aclucà de tot, al punt li veren rodolar per ses galtes unes llàgrimes com a ciurons, esclafi en plors i llaments, la varen haver de colgar, i no hi havia qui la conhortàs./ Ses seues dames varen haver de deixar es seus enginys de riure, perquè, com més feien per delitar-la, era pitjor. La pobreta va perdre sa talent de tot: lo que menjava amb un dia, hauria cabut dins mitja closca d'ou./ Es metges bé giraven fuies, i se cremaven ses ceies, estudia qui estudia, i se buidaven es cap, prova qui prova, a veure si trobarien un remei per ella: però el trobaven tant com sa coa des moix. I sa mesquina, com més anava, més se fonia, i se veia ben clar que sa seva fi havia d'esser romandre amb sa pell i ets ossos i llavò fer cuiro.»¹⁶

Un del episodis més interessants de «La princesa bella» és aquell en què es descriu el personal que acudeix a palau amb la in-

tenció o el coratge de fer-la riure. Se'ns hi diu que els criats feien passar d'un en un aquella gent vinguda de totes bandes i, en ésser davant ella, feien i deien les coses que duïen pensades per fer-la riure. Si ens detenim en l'anàlisi d'aquests voluntaris veurem que es tracta d'una veritable desfilada carnavalesca, en què Alcover se serveix de bell nou de les estratègies narratives i els registres que li ofereix el realisme grotesc: «Allà se presentaren ets homos més facetos que escaufava es sol, es més el diantre pere tirar potxes i contar coverbos i passos gustosos, que eren capaços de fer esclatar de riaies qualsevol: i feren tot quant varen sebre; però la Princesa, ben alerta a riure gens! Allà li dugueren corones, tumbagues, anells, botonades i braceroles d'or, diamants i demés pedres precioses, vestits nous de seda, lama i tissú, garlandes i ramells de flors; panades que en xapartes sortien de dins elles una partida d'aucells volant; falcons ensenyats i cadeneres criades que feien ses mil proeses i ses coses més rares; però la Princesa, ben alerta a riure gens! Allà hi anaven homos que li feien davant s'uiastre esbrancat, que sabien escarnir de lo millor ses veus de tots quants d'animals se coneixen; hi anaven dones amb bigots, homos barbuts amb rebosillos posats i un forc d'ais per coa, fent carusses i visatges; altres que menaven asets amb calçons, someres amb monyos, cans amb gavardines, endiots mocador al coll, moixos amb volant, galls de llavors amb faldetes, mosteis untats d'oli que los pegaven foc i fugien corrents fent flamada; però la Princesa, ben alerta a riure gens!... Més tost se posava pitjor. I se fonia una cosa espantosa, i es metges no sabien per on prendre; i el Rei i la Reina, amb un coret com una lletia i perdudes casi totes ses esperan-

ces, que és lo darrer que se perd, a voltes s'arrabassaven es cabeis a grapades, a voltes se pegaven amb so cap per ses parets.»¹⁷

En altres versions de la mateixa rondalla he trobat que entre els personatges que li duen o que hi van pel seu compte amb la curolla de fer-la riure hi ha alguns discapacitats físics: coixos, baldats, esgarrats o mutilats d'algun membre... Això em porta a observar la condició d'espectacle que, en les societats tradicionals, sovint s'atribuïa al discapacitat. Possiblement, el cas més patètic és el que mostra Ramón María del Valle-Inclán a *Divinas palabras*, una mescla de drama rural, de farsa i esperpent. Dues famílies es barallen fins a estirar-se els cabells en la brega, perquè totes dues reclamen l'herència —la potestat i el benefici d'emparar-lo— d'un ésser desvalgut, una pobra cria humana deforme: «el engendro», en diu l'autor. *El engendro* no té res més que el carretó de fusta on jeu tot el dia i la nit; però aquell que en té la custòdia legal pot fer-se un bon cabal, tot recorrent les fires, els mercats i les festes perquè la gent el vegi i tingui una mica de pietat de la seva desgràcia. Si recordau la pel·lícula *Le petit sauvage* de François Truffaut, basada en la història de Víctor de l'Aveyron i en el projecte de reeducació que Jean Itard va elaborar per a «aquell fill dels boscos», tindreu present les escenes en què la societat parisenc, encuriosida per l'estrany, acut al centre de sordmuts on Víctor ha estat internat, a París, per veure el fenomen: aquell nin salvatge, caçat en l'espessor de la foresta de la comarca de l'Aveyron. I en una altra pel·lícula de Werner Herzog sobre Kaspar Hauser també podem veure com el jove Kaspar és portat a una companyia ambulat de circ a fi d'exhibir-lo entre les rareses més estranyes perquè d'aquesta manera

podrà contribuir a pagar-se la subsistència.

Sobre el tema de la deformitat com a matèria d'exhibició compartim amb una pel·lícula excepcional, un clàssic de culte des que el 1962 es recuperà bona part del material filmat i prohibit: *Freaks*, una producció de la Metro de 1932, dirigida per Ted Browning, presentada «com a simple "bestiari" hiperrealista, molt del gust firal decimonònic: es prometia la presència, sense trucs, de l'ampla galeria d'éssers deformes, el tors vivent, hindú, l'ésser ambisexual Josephine-Joseph, el prodigi sense braços, les germanes siameses, i un ampli assortiment de beneits, nans, etc.»¹⁸

Però la companyia del circ-firal on s'exhibeixen aquelles monstruositats resulta un microcosmos de la societat. «I a *Freaks* el violent xoc no és entre el que duia camí de ser humà i el que no assoleix plenament aquest *status*, sinó entre la descoratjadora monstruositat i la més pròxima quotidianitat. Perquè les seqüències més impactants, el seu sentit més inquietant no rau en la simple mostració dels deformes, sinó en la proximitat que assoleixen amb l'espectador, amb la seva vida quotidiana, amb els seus sentiments.»¹⁹

Recentment, l'escriptor francès Bernard Comment ha publicat una novel·la: *Le Colloque des bustes*,²⁰ en què tracta de recontar el calvari dels homes tronc en la societat d'avui. I escriu una fàbula perillosa, ferotge i implacable. Què és pot fer amb els homes reduïts a un bust per causa d'una malformació de naixença o d'accident? Semblen escultures vivents. Hi ha en tot el món vuitanta-tres casos d'homes tronc, obligats per la seva condició física a viure en volum reduït. En una societat en què ca-

dascú té peus, i mans, i cames, quin destí pot reservar-se als individus desproveïts de braços i cames? Estaran condemnats a vegetar com un residu o una desferra humana?²¹

Tornam a trobar el tema de la jove disposada a emmalaltir-se i a no menjar fins que no la deixin casar amb el jove que vol a «En Juanet Carnisser».²² Els pares de Na Catalineta s'oposen al festeig de la seva filla amb en Juanet, el fill dels carnisseres que vivien davant per davant i acabaren privant-la de tornar-lo a veure. Llavors, «aquella al·lotona en tengué un disgust de mort, i plorà una partida de dies, perquè l'estimava massa, an En Juanet, i no per res de mal i sense sebre com ni com no, però sa veritat és que solen començar així ses amors fortes que llavò duen tanta de coa./ Com Na Catalineta s'enutjà tant que estigué una partida de dies sense tastar res...»²³

Una de les fonts més atractives per conèixer les discapacitats físiques en la societat tradicional mallorquina dels segles XVI i XVII és el vell *Llibre de la invenció de la prodigiosa figura de Nostra Señora de Lluch* compost pel doctor Rafel Busquets, prevere i beneficiat de la Seu, un volum en octau imprès l'any 1684 als tallers de Pere Frau, impressor de la Santa Inquisició.²⁴ El llibre és un resum dels manuscrits, curiosament guardats a l'arxiu del santuari, que recullen, des de 1620, els miracles que la tradició havia mantingut per certs. Tinc a la memòria el record d'una visita a l'arxiu del Col·legi de Lluc, deu fer més de vint anys, guiada pel seu impecable custodi, el pare Rafel Juan. Sota la llum transparent i silenciosa d'un capvespre d'hivern vaig tenir a les mans els escrits notaries que serviren de base al llibre del doctor Rafel Busquets. Allí, els prodigis hi són explicats

amb profusió de detalls. Alguns són ingenus, com les figures d'un exvot, d'altres podrien configurar un petit retaule. Però, en les històries que s'hi expliquen, hi ha un rerefons social que amargueja: petites històries quotidianes, humils afanys del poble, desconhorts secrets, el testimoni de la desgràcia i de l'esperança. «Dalt d'aquell puig vaig filar / un fil de llarga esperança», diu una antiga cançó popular. Per a la gent de la societat tradicional l'esperança és percebuda com un fil que es teixeix lentament, tant com el fil de la Balanguera misteriosa que val una vida. I aquest fil, fet de la confiança que posam en què ha de succeir allò que volem, sovint ens agombola.

Agombolava el cavaller Tirant: «Per la gran esperança que tinc me fa aconhortar...»,²⁵ diu.

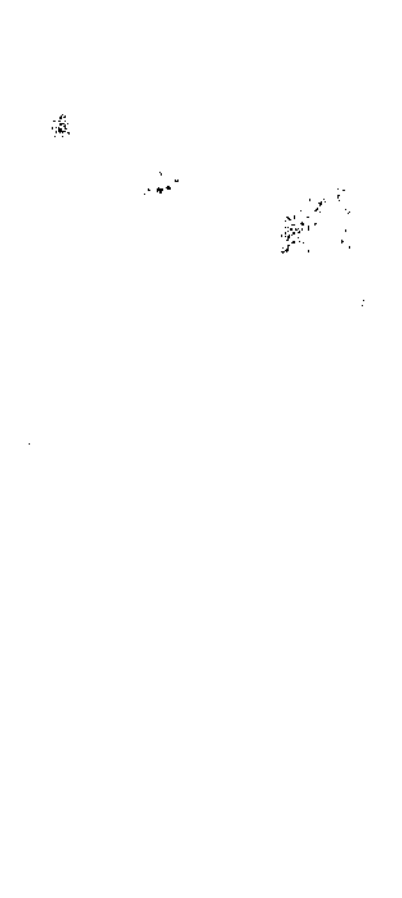
De fet, aquella idea d'esperança-amargura que reflecteix el treball del doctor Busquets ha estat subratllada pel pare Josep Amengual, missioner dels Sagrats Cors: «La natura dels esdeveniments descrits al llibre de Busquets permet conèixer alguns aspectes de la vida mallorquina d'aleshores, i precisament en el que té de pesat i dur. Els prodigis són entesos com la lluita de la Mare de Déu al costat dels seus devots per vèncer l'opressió de la malaltia i la fatalitat de les desventures i calamitats.»²⁶

Hi són presents la malaltia, la fam, les desgràcies; sovint els accidents propis del treball del camp: un jove que ha caigut d'un penyal dins la mar, homes arrossegats per animals de càrrega, d'altres que cauen d'un arbre quan l'exsequellen; accidents que succeïen pels mais camins de l'illa. No hi manquen casos de protecció o curació de víctimes de tret d'escopeta, d'una punyalada, d'un cop de destrat o de ga-

rrot d'ullastre. I a les violències de la terra s'hi afegien les que succeïen enmig de la mar: els atacs de pirates moros, la por del captiveri a Berberia: Trípoli, Alger o Tunis. Els mariners acorralats per les tempestes. Els assalts dels bandolers pels camins de muntanya.²⁷ El llibre de Busquets ens dibuixa un mapa inclement de desempar i de malaltia.

Només em detindré en alguns pocs casos ben peculiars. El primer seria aquell en què «Cura Nostra Señora miraculosament una al·lota paralítica». Margarida Cerdà donzella, filla de Bernat Cerdà de la vila de Porreres, entrà en edat de setze anys per monja de cor al monestir de Santa Clara. «Poc temps després de fer entrada en Religió, li sobrevingué un accident a modo de gota coral, qui la baldà de tal manera de tota la part esquerra, que no podia fer exercici, ni moure el peu, la cama, ni el braç, i tenia tan apegada la mà esquerra sobre la boca del ventrell, que de ninguna manera la podia apartar d'ell, i era menester molta gran força perquè altri l'hi mogués.»²⁸

Tenia aquella part del cos gairebé morta, perdut el sentit i insensible. Sortí del convent perquè «los metges tenien poca esperança de la sua salut i ella era encara novícia».²⁹ No hi valgueren untons ni remeis i per espai de quinze mesos quedà confinada al llit de malalta i a les crosses. Decidí invocar l'auxili de la Mare de Déu de Lluç i acudí amb grans esforços a la seva casa. Hi arribà el 24 de juliol, vigília de Sant Jaume de Compostel·la. Entrà a l'església. Un minyó dels que servien al cor obrí la reixa i li abaixà la llàntia. Remullaren un mocador amb oli de la llàntia i l'untaren: primer la mà, i tot d'una començà a sentir la virtut «no natural de l'oli, sinó sobrenatural del favor de la Ver-

ge».³⁰ Digué que sentia cruixir tots els ossos. Prosseguien la untura: el peu, la cama i tornà a cridar per dir que sentia per tot el peu i la cama un foc suau que li donava conhort a la part baldada. S'alçà sobre els seus propis peus bona i sana. S'agenollà, encengué una candela i cantà els goigs en acció de gràcies. I caminà per sos peus, i féu totes les experiències de córrer, pujar escales i servir en taula a l'hora del sopar, perquè eren molts que l'havien acompanyada.

El segon cas serà aquell en què Nostra Senyora féu parlar un minyó, que abans havia guarit d'una greu malaltia. Era de la vila de Selva. Aquell infant, fill d'Andreu Matheu, no podia parlar: ni als tres anys, ni als quatre, ni als cinc. Era mut. El pare prengué aquell al·lot en braços i, amb gran cansament del cos, el va dur al santuari per si trobava remei. Arribats davant la imatge de la Verge de Lluc, posà els peus a terra i «se li deslligà la llengua i, girant-se a son pare, (el que mai no havia parlat) li digué si estava cansat del treball, i des d'aleshores continuà en parlar, no per diligència humana, ni per ensenyança de sos pares, sinó per virtut divina».³¹

És ben interessant fer algunes remarques a aquest text. Fixau-vos que ens diu que aquell al·lot va parlar perquè la Mare de Déu féu el miracle de suspendre la seva mudesa; perquè aquest parlar no era ni per diligència humana ni per ensenyança de sos pares. Heus aquí, només apuntades o suggerides, algunes grans teories sobre l'aprenentatge de la llengua: podríem veure rere aquesta afirmació, «per diligència humana», anunciat el paradigma dels universals lingüístics de Noam Chomsky i la teoria generativa de les idees innates? Trobaríem, al capdavall, la teoria de Jean Piaget, si entenem «per diligència

humana» la maduració, el desenvolupament intel·lectual del nin vinculat a l'aparició de determinades capacitats cognitives? I, si fixam l'atenció en «ni per ensenyança de sos pares», retrocediríem a aquell paradigma que explica que el llenguatge és, al capdavall, el resultat de la nostra capacitat d'imitació.

A l'escola en què vaig assistir quan era petit, regida per una monja vella —sor Victòria—, hi havia un al·lot, en Llorenç, que no parlava clar. Us ho explico perquè vegeu fins a quin extrem aquella monja, tot servint-se de la intuïció, i perquè sabia que la imitació humana és poderosa, construí per a aquell al·lot que no parlava clar un projecte de reeducació lingüística, ni que hagués estat, la monja, una logopèdica plena de títols.

—Té la llengua travada —deia la monja—, i què podríem fer per destravar-la?

Ella sabia que no hi havia més solució que l'exercici continuat d'aquells sons amb què en Llorenç es travava; però també sabia que no hi havia manera de fer-los-hi fer, aquells exercicis, perquè es moria d'empegueïment, en Llorenç, i es moria de por que els altres al·lots ens en riguéssim. Sor Victòria ens els feia dir a tots en veu alta, els jocs de paraules: treballengües, embarbussaments i oracions. Al final aconseguia que en Llorenç, engrescat amb la retòrica dels companys, s'atrevis a jugar amb els sons i les paraules que la llengua travada no era capaç de pronunciar amb claredat. I alhora havia obtingut el millor benefici: que cada un de nosaltres sentís el problema del company com un problema propi; un problema de tots que calia solucionar col·lectivament.³²

Seria bo, arribats a aquest punt, dir alguna cosa sobre els jocs de

paraules embullades —els treballengües— que la societat tradicional feia servir a fi de facilitar la correcta pronúncia dels sons més difícils de l'idioma o destravar la llengua d'aquells que parlaven embullat, d'aquells que tenien —heus aquí una altra manera de dir-ho— la llengua de pedaç.

El nin petit descobreix les paraules per mitjà del joc. Un joc d'exploració i descoberta: amb els sons, amb les imatges, amb el ritme. S'hi troba bé, sota l'encant dels sons i dels ritmes, i és la màgia de les sonoritats i dels ritmes allò que confereix al llenguatge la seva capacitat de provocar significats imaginaris.

Des dels primers mesos de la vida, s'entreté en la recerca i l'exploració dels sons que el seu aparell fonador és capaç de produir, segurament per imitació. El nin repeteix i repeteix, sil·labejant una vegada i una altra la mateixa paraula. Però es tracta d'un joc combinatori. I sorgeixen noves paraules extretes d'un context i d'un significat rutinari. Etimologies populars, paraules sense sentit, jocs verbals amb paraules estranyes. És necessari dir que aquests materials de tradició popular —la petita literatura oral, segons la qualifica Núria Vilà—³³ introdueixen el nin en la paraula, el ritme i els símbols, li exerciten la motricitat i la memòria, li desperten l'enginy.³⁴ És, doncs, a través dels aspectes lúdics de la llengua que podem exercitar l'expressió clara i treballar les dificultats fonètiques. Us explicaré una petita anècdota: fa bastants d'anys vàrem rebre a casa un estudiant alemany que volia aprendre català. S'instal·là a ca nostra i, val a dir, que tenia un domini de l'idioma molt correcte. Tenia —i les portava com una espina— certes dificultats fonètiques, entre les quals hi havia la pronúncia clara i sonora

de la erra. No hi havia manera. Un dia se'm va acudir ensenyar-li una cançó antiga especialment abundosa d'aquells sons amb què tenia dificultat perquè la repetís una vegada i una altra: «Un carro de putes / se'n va anar a la guerra, / es carro trabuca / i putes p'enterra!» L'aprengué de memòria i la repetí incansable: la deia tot el dia i aplicà a l'exercici la disciplina prussiana tan pròpia de la gent alemanya: «Un carro...» Pocs dies després havia superat l'entebanc. Doncs aquesta petita literatura oral està constituïda per «rimes i fórmules orals que es transmeten als infants, els diverteixen, els condueixen a la maduració mental, faciliten la superació de dificultats fonètiques, incideixen en l'aprenentatge dels sons que presenten més dificultats. Associats generalment a la motricitat —recordem per exemple: “mà morta”, “dit pelleric”, “serra mamera”, etc.—, aconseguen fer de la paraula una de les primeres joguines. La seva funcionalitat pedagògica és extraordinària, d'una utilitat múltiple: ens en podem servir per reforçar un so quan treballem la fonologia, quan només es tracta d'una sensibilització fonològica. També els podem introduir en els exercicis articuladors de caire col·lectiu o individualment, com si fos un joc, perquè són un joc, una manera d'explorar les diverses possibilitats de la paraula, de jugar amb els sons, de retrobar l'espontaneïtat de les rimes, el sentit del joc lliure i plaent que caracteritza l'inici de l'aprenentatge de la llengua».³⁵ De ben antic, els pobles han sabut en quins punts de la llengua que parlen es troben les dificultats de pronunciació més manifestes i han elaborat els particulars exercicis correctors. Entebancallengües i jocs de paraules embullades n'hi ha pertot arreu i els podreu trobar en qualsevol idio-

Fotografia: Darren Whiteside

ma, ajustats a resoldre les dificultats d'aquella llengua per mitjà del joc. He conegut al·lots que feien sopes —a Mallorca diem que un al·lot fa sopes quan pronuncia la essa amb so de zeta castellana—³⁶ i han resolt el problema amb la pròpia dinàmica de l'aprenentatge de la llengua. Ens hem de convèncer que qualsevol llengua posseeix els mecanismes autocorrectors propis a punt per ésser aplicats, adreçats a mantenir-la expressiva i clara.

Però he de tornar a reprendre el fil que m'ha duit al llibre de Rafel Busquets. El tercer cas que tinc la intenció de treure és aquell en què «Nostra Senyora perfecciona un minyó que era nat sens tenir forma humana».³⁷ Una dona de Petra, per molt de temps eixorca, es va sentir pren-

yada per gràcia de Santa Maria. Arribat el dia del part, infantà un tros de carn «sens figura ni forma de criatura humana».³⁸ El cobriren amb un drap i, amb llàgrimes als ulls, invocà la intercessió de la Verge i, estant amb aquestes deprecacions, reparà que feia moviment el tros de carn que estava cobert amb el drap; el prengué amb les mans i va veure que era un nin, el més sa que mai no s'hagi vist. Pot semblar evident —adverteix Busquets— que aquell ésser deforme ha vingut al món només perquè es manifesti la gràcia del miracle.

Podria relatar-vos encara aquell cas —s'esdevingué el mes d'octubre de 1620— del minyó que estava tocat d'aire. Cirurgians i metges no hi trobaven remei. O

aquell altre d'una minyona per damunt la qual va passar un carro. I aquell d'un home a qui un penyalot després de la muntanya havia esclafat un peu. També aquell d'un home que tenia una cuixa fora de lloc. I el d'aquell minyó que, havent caigut d'un ullastre, quedà molt mal ferit...

Els drames que torbaven el poble, la misèria de cada dia, les malalties, les desgràcies, són presents al llibre del Dr. Rafel Busquets, de la mateixa manera que són als goigs populars amb què la gent invocava l'auxili dels sants a fi que els assistissin — cap altre fil d'esperança no podien teixir i acudien a la Verge i als sants des de la impotència— de les múltiples discapacitats o incapacitats que la vida els havia enviat: afortunats, esguerrats de diversa condició, bojós i babaus, més de mig rucs, amb el cervell clos i mancats de suc de cervell, sords, i cecs... Un repertori que hauria pogut desfilar davant la princesa bella amb la fantasia de fer-la riure. «Déu ens fa a tots», deien a fi de conhortar-se. «Déu ens fa a tots». La natura és perfecta perquè parla del seu Creador i dóna testimoni de la seva summa bellesa. En una rondalla de l'Aplec d'Alcover —«Ets aglans, ses carabasses i sant Pere»—, se'ns reafirma aquesta idea per la via de la comicitat grotesca: Un dia, el Bon Jesús i Sant Pere passaren per un hort. Hi havia una parada de carabasseres que tenien un esplet de carabasses disformes. Llavors passaren per un alzarar i les alzines duïen un esplet d'aglans. Sant Pere, una mica curt d'enteniement, observà que allò no estava bé. Ses alzines, deia, tan reforçades com són, haurien de fer carabasses. I ses carabasseres, tan allanguides i tan flonges, haurien de fer els aglans. Doncs, va dir el Bon Jesús, que sia així com tu trobes. I els aglans tornaren cara-

basses i les carabasses tornaren aglans. Poca estona després, una carabassera es desficà del capoll i va caure damunt el cap de Sant Pere. Li va fer mal i va pensar que, si hagués estat un aglà, no li n'hauria fet. Aniria millor, afirmava amb el cap encara commogut, així com estava primer, així com ho havíeu posat Vós.

La natura és perfecta i parla del seu Creador, encara que sovint no és fàcil d'entendre. «Déu ens fa a tots». I féu també —afegeien— «el geperut de les Tereses». Les monges Tereses de Ciutat tenien un criat geperut. I la gent no ho acabava d'entendre; però s'hi resignava, perquè també l'havia fet Déu, com a tot-hom. ♦

Notes

- (1) JANER MANILA, G. *L'educació de l'home que riu*. Barcelona: Alta Fulla, 1991, pàg. 68.
- (2) HERREROS, Manuela. *Obra literària dispersa*. Vol I. Palma, 1978, pàg. 105.
- (3) BATLE, Nadal. «El mal bocí». *Diari de Balears*, 1-VI-1996, pàg. 31.
- (4) Recollida per Josep OLIVER I VERD. *Bona pau*, núm. 570. Montuïri, agost de 2000, pàg. 6.
- (5) TURMEDA, Anselm. *Disputa de l'ase*. Barcelona: Ed. Barcino, 1928, pàg. 195. (Els Nostres Clàssics).
- (6) ALCOVER, Antoni M. «S'home i es lleó». A: *Aplec de rondaies mallorquines d'en Jordi d'es Racó*. Tom XVIII. Pàg. 123.
- (7) ALCOVER, A. «Com és que ses dones tenen més poc cervell que ets homes». A: *Aplec de rondaies mallorquines*. Tom V. Pàg.29-31.
- (8) ALCOVER, A. «Tres germans be-neits». A: *Aplec de rondaies mallorquines*. Tom. IV. Pàg. 154.
- (9) COSTA i LLOBERA, Miquel. *Tradicions i fantasies*. Palma: Consell Insular de Mallorca, 1987, pàg. 61. (Biblioteca Bàsica de Mallorca, núm. 3).
- (10) ALCOVER, Antoni. «Un festejador». A: *Aplec de rondaies mallorquines*. Tom I. Pàg. 21.
- (11) ALCOVER, Antoni. «Ets al-lots de Son Porc». *Aplec de rondaies mallorquines*. Tom V. Pàg. 103.
- (12) GUBERN, Roman. *El eros electrònic*. Madrid: Taurus, 2000, pàg. 49.

(13) JANER MANILA, Gabriel. *Sexe i cultura a Mallorca: el cançoner*. Palma: Ed. Moll, 1979, pàg. 27.

(14) ALCOVER, Antoni M. *Aplec de rondaies mallorquines d'en Jordi d'es Racó*. Palma: 1896-1968. (XXIV toms).

(15) Vegeu: JANER MANILA, Gabriel. *L'educació de l'home que riu*. *Op.cit.*, pàg. 15.

(16) ALCOVER, Antoni M. «La princesa bella». A: *Aplec de rondaies mallorquines*. Tom II. Pàg. 37.

(17) *Ibid.*, pàg. 39-40.

(18) MARTÍN JIMÉNEZ, I. «Freaks». *Temps moderns*, núm. 30. Palma: Sa Nostra, Obra Social i Cultural, febrer de 1997, pàg.10.

(19) *Ibid.*, pàg. 10.

(20) COMMENT, Bernard. *Le colloque des bustes*. París: Ed. Christian Bourgois, 2000.

(21) Veg. «Livres». *Le nouvel observateur*, núm. 1880. París, 16-22 de novembre de 2000, pàg. 186.

(22) ALCOVER, A. M. «En Juanet Carnisser». A: *Aplec de rondaies mallorquines*. Tom XXI. Pàg. 5 i següents.

(23) *Ibid.*, pàg. 5

(24) BUSQUETS, Raphael. *Llibre de la invenció y miracles de la prodigiosa figura de nostra señora de Lluch*. Palma: Estampa de Pera Frau,1684.

(25) MARTORELL, Joanot. *Tirant lo Blanc*. Capítol III.

(26) AMENGUAL i BATLE, Josep. «Lluc dins Mallorca als segles XVI-XVII». *Lluch*, núm. 716. Palma, juliol-agost de 1984, pàg. 22 i següents.

(27) *Ibid.*, pàg. 24-25.

(28) BUSQUETS, R. *Op. cit.*, pàg. 94.

(29) *Ibid.*, pàg. 95.

(30) *Ibid.*, pàg. 98.

(31) *Ibid.*, pàg. 124.

(32) JANER MANILA, Gabriel. *Les coses que passaren*. [Inèdit].

(33) VILÀ, Núria. «Arri, arri, tatanet, o la petita literatura oral». *Perspectiva escolar*, núm. 53. Barcelona, març de 1981, pàg. 18.

(34) JANER MANILA, G. *Pedagogia de la imaginació poètica*. Barcelona: Alta Fulla, 1986, pàg. 51.

(35) JANER MANILA, G. *Pregoner de quimeres*. Barcelona: Alta Fulla, 1985, pàg. 13.

(36) ALCOVER MOLL. *Diccionari català, valencià, balear*. Tom X. Mallorca: 1968, pàg. 6.

(37) BUSQUETS, Raphael. *Op. cit.*, pàg. 200-203.

(38) *Ibid.*, pàg. 2202.